

FUTBOL TERMINLARI – O‘ZBEK TILINING ZAMONAVIY SPORT LEKSIKASI MANBAI SIFATIDA

Ibragimov Manuchexr Baxtiyorovich

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti,

Buxoro shahri.

Baqoyev Umid Ubayd o‘g‘li

Buxoro davlat pedagogika instituti 2-kurs magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17721802>

Annotatsiya. Ushbu maqolada futbol terminologiyasining shakllanishi, o‘zbek tilida rivojlanish jarayoni va zamonaviy sport leksikasining boyishiga qo‘shgan hissasi tahlil qilingan.

Futbolga oid xalqaro atamalar o‘zbek tiliga kirib kelishi, ularning milliy til me‘yorlariga moslashuvi va til tizimida faol ishlatilishi misollar bilan izohlangan. Shuningdek, sport jurnalistikasi va ommaviy kommunikatsiyada futbol terminlarining nutqiy uslublarga ta‘siri ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: futbol, termin, sport leksikasi, o‘zlashma so‘zlar, semantika, milliy til, jurnalistika.

Futbol bugungi globalashuv davrida nafaqat eng ommaviy sport turi, balki xalqaro madaniyatlar o‘rtasidagi muloqot vositasiga aylangan. Unga oid terminologiya har bir xalqning tili va tafakkur tizimiga o‘z ta‘sirini o‘tkazib, sport tili orqali milliy leksik tizimni boyitadi.

O‘zbek tili ham bu jarayondan chetda qolmadi. Mustaqillik yillaridan so‘ng mamlakatda futbol keng ommalashdi, natijada sportga oid terminlarning o‘zbekcha shakllari yaratilishi, tarjimalari va adaptatsiyasi jadallashdi. Shu jihatdan futbol terminlari o‘zbek tilining zamonaviy leksikasini shakllantirishda muhim manbaga aylandi.

Futbol terminologiyasining asosiy qismi dastlab ingliz tilidan rus tili orqali kirib kelgan. “Goal”, “offside”, “penalty”, “corner”, “match”, “coach”, “league” kabi atamalar sovet davrida ruscha shaklda — gol, ofsayd, penalti, burchak to‘pi, match, trener, liga tarzida o‘zbek nutqiga singgan. Bu atamalar so‘ngra o‘zbek fonetik tizimiga moslashib, tildagi boshqa leksik birliklar bilan integratsiyalashgan. Masalan, penalti tepish, burchak to‘pini uzatish, gol kiritdi kabi birikmalar o‘zbek sintaksisiga xos shaklda ishlatiladi.

Bugungi kunda futbol terminologiyasi o‘zbek tilida yanada boyib, o‘ziga xos stilistik qatlamni hosil qilmoqda. Futbolga oid atamalar so‘nggi o‘n yilliklarda faqat sportchilar yoki mutaxassislar tili bilangina cheklanib qolmay, ommaviy nutqning ajralmas qismiga aylandi.

Endilikda “darvozabon”, “himoyachi”, “hujumchi”, “yarim himoyachi”, “murabbiy”, “jamoasardori”, “musobaqa”, “turnir jadvallari”, “transfer oynasi”, “gollar nisbati”, “chempionat”, “sarlash bosqichi”, “final o‘yini”, “o‘yin taktikalari” kabi iboralar o‘zbek tilining faol sport terminlari sifatida tilshunoslikda mustahkam o‘rnashgan. Ushbu terminlarning ayrimlari xalqaro manbalardan kirib kelgan bo‘lsa-da, ular o‘zbek tilining fonetik, morfologik va grammatik me‘yorlariga moslashgan. Masalan, “penalty” – “penalti”, “corner” – “burchak to‘pi”, “offside” – “ofsayd”, “goalkeeper” – “darvozabon”, “coach” – “murabbiy”, “match” – “o‘yin” shaklida ishlatilmoqda.

Futbol terminlari o‘zbek tilining boy so‘z yasash imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda milliy tus olgan. Tilimizdagi “darvozabon”, “hujumchi”, “himoyachi” kabi birliklar turkiy so‘zlardan yasalgan bo‘lib, ular ma‘nodosh, sinonimik qatlamni ham kengaytiradi. Masalan, “hujumchi” o‘rnida “forvard”, “markaziy o‘yinchi”, “zarba beruvchi” kabi iboralar, “himoyachi”

o'rnida esa "defender", "orqa chiziq o'yinchisi" atamalari ishlatilmoqda. Bu hol o'zbek tilining ikki qatlamli terminologik tizimini yuzaga keltirganini ko'rsatadi: bir tomonda xalqaro (inglizcha-ruscha o'zlashmalar), ikkinchi tomonda esa sof o'zbekcha so'zlardan tashkil topgan milliy variantlar mavjud. Shu jihatdan futbol terminologiyasi tildagi xalqaro va milliy unsurlar sintezini ifodalaydi.

Bu sintezning tabiati til tizimida yangicha semantik uyg'unlikni hosil qilgan. Masalan, "transfer oynasi" atamasi aslida ingliz tilidagi transfer window iborasidan olingan bo'lib, o'zbek tilida ko'chma ma'noda "o'yinchilar o'tish davri" ma'nosida qo'llanadi. "Gollar nisbati", "o'yin taktikalari", "to'p nazorati", "zarba yo'nalishi" kabi terminlar esa so'zma-so'z tarjima orqali milliy tilga singdirilgan. Shu bilan birga, ayrim terminlar to'g'ridan-to'g'ri transliteratsiya yo'li bilan o'zbek leksikasiga kirgan, masalan: "xet-trik", "pressing", "asistentlik", "VAR tizimi", "rotatsiya", "layner" va boshqalar. Ularning fonetik shakli saqlangan bo'lsa-da, ma'nosi o'zbek tilidagi kontekstga moslashgan. Futbol terminlarining til tizimida mustahkam o'rnashishida xalq tilining moslashuvchanligi, shuningdek ommaviy axborot vositalarining ta'siri katta.

Teleko'rsatuvlar, sport sharhlari va ijtimoiy tarmoqlarda futbol terminlarining faol ishlatilishi ularni umumxalq so'zlariga aylantirdi. Masalan, "turnir jadvali" so'zi bugungi kunda nafaqat sport kontekstida, balki boshqa sohalarda ham qo'llanmoqda: "tanlov natijalari turnir jadvaliga joylashtirildi" kabi.

Yoki "final bosqichi" iborasi hayotiy voqealarni ifodalashda ham metaforik ma'noda qo'llanadi: "ish jarayonining final bosqichi boshlandi." Demak, futbol terminlari tildagi semantik kengayish, ko'chma ma'noda ishlatilish jarayonlariga faol ta'sir o'tkazmoqda.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan futbol terminlarining fonetik-morfologik moslashuvi o'zbek tilining tizimiy imkoniyatlarini ko'rsatadi. "Darvozabon" so'zi "darvoza" (arabcha ildiz) va "-bon" (forscha qo'shimcha) komponentlaridan tashkil topgan bo'lib, tarixan himoyachi, qo'riqchi ma'nosini bildiradi. "Hujumchi" esa turkiy ildizdagi "hujum" so'ziga -chi yasovchisini qo'shish orqali yasalgan. Shunday qilib, o'zbek tilidagi futbol terminlari ko'p tilli asoslardan tashkil topgan murakkab qatlamni hosil qiladi. Bu hol o'zbek sport tilini tipologik jihatdan boyitadi va uni boshqa turkiy tillar terminologiyasi bilan uyg'unlashtiradi.

Futbol terminlari nafaqat tilning so'z boyligini, balki uning uslubiy imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Ular sport tili orqali o'ziga xos dinamika, emotsional ifoda va obrazlilikni olib kirgan.

Masalan, "so'nggi zarba", "tezkor hujum", "darvozani himoya qildi", "g'alaba to'pi" kabi iboralar tilimizda kuchli ekspressivlikni ifodalaydi. Bu kabi birikmalar sportdan tashqari sohalarda ham ko'chma ma'noda ishlatilib, badiiy nutqda yangi metaforik ma'nolar yaratadi.

Shunday qilib, futbol terminlari o'zbek tilining zamonaviy leksik qatlamini boyitish bilan birga, tilning uslubiy xilma-xilligini ham kengaytiradi.

Yana bir muhim jihat shundaki, futbol terminologiyasida milliylik unsurlari tobora kuchayib bormoqda. Mustaqillikdan so'ng o'zbek tilida yoziladigan sport yangiliklari va sharhlarda xalqaro terminlarni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish emas, balki ularni milliy ruhda ifodalash tamoyili ustuvor bo'ldi. Masalan, ilgari "stadionning tribunasida fanatlar yig'ildi" tarzida yozilgan bo'lsa, hozir "stadion tomoshabinlar bilan to'ldi" kabi sof o'zbekcha variantlar kengroq qo'llanmoqda. "Coach" o'rniga "murabbiy", "supporter" o'rniga "muhlis", "match" o'rniga "o'yin", "team" o'rniga "jamo'a" kabi atamalarning ishlatilishi milliy sport tilining mustaqil rivojlanayotganidan dalolat beradi. Sport jurnalistikasi va telekommunikasiya tili futbol terminlarini ommalashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Futbol o'yinlari sharhlanayotgan paytda "tezkor hujum", "jarima zarbasi", "o'tkir pas", "himoyani yorib o'tdi", "darvoza to'sig'idan qaytdi", "so'nggi daqiqalarda kiritilgan gol" kabi ifodalar nutqda jonli, obrazli ohang bilan qo'llanadi. Bu terminlarning badiiy ifoda vositalari bilan uyg'unlashuvi natijasida sport tilida yangi metaforik qatlam shakllanadi. Masalan, "maydon ustida hukmronlik qildi", "raqibni bosim ostida ushlab turdi", "gol yomg'iri", "so'nggi zarba" kabi birikmalar o'yin dinamikasini jonli tasvirlaydi.

Futbol terminlari o'zbek tili semantik tizimida yangi ma'nolar yaratish qobiliyatiga ega.

Masalan, "gol" so'zi nafaqat to'p kiritish ma'nosida, balki majoziy tarzda "muvaffaqiyat", "yutuq" ma'nolarida ham ishlatiladi: "Bugungi loyihimiz ham g'alaba goli bo'ldi." Yoki "maydonga chiqmoq" iborasi sportdan tashqari sohalarida ham "faoliyat boshlamoq", "ishga kirishmoq" ma'nosida qo'llanmoqda. Demak, futbol terminlari umumxalq tilining metaforik imkoniyatlarini kengaytirib, so'z ma'nolarining semantik harakatchanligini ta'minlamoqda.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan qaraganda, futbol terminlarining bir qismi so'z yasovchi affiksalar orqali milliyashtirilgan. Masalan, "darvoza" so'zidan "darvozabon", "hujum" so'zidan "hujumchi", "himoya" so'zidan "himoyachi" kabi birliklar yasalgan. Bu jarayon o'zbek tilining so'z yasash qobiliyatini namoyon etadi. Shuningdek, o'zbek tiliga kirib kelgan ba'zi xorijiy terminlarga fonetik moslashuvlar kiritilgan: penalty → penalti, offside → ofsayd, corner → korner, referee → referi. Bu hol tilda fonetik assimilyatsiya jarayonining faol kechayotganini ko'rsatadi.

O'zbek futbol terminologiyasida inglizcha va ruscha atamalar bilan bir qatorda arabcha va forschalar ildizlardan ham foydalanilgan. Masalan, "musobaqa", "natija", "g'alaba", "mag'lubiyat", "sardor", "jamoa" so'zlari turkiy va arab-fors qatlamlarining uyg'unlashuvidan dalolat beradi. Shu bois, o'zbek futbol terminlari faqat o'zlashma tizimga emas, balki milliy leksik asosga ham tayanadi.

Futbol terminlarining rivojlanishida internet va ijtimoiy tarmoqlar ham katta rol o'ynamoqda. Bugungi kunda futbol tahlilchilari, bloggerlar va muxlislar o'z sharhlarida yangi so'z va iboralarni faol kiritishmoqda. Masalan, "pressing", "xet-trik", "asistentlik", "VAR tizimi", "offlayn o'yin", "start tarkib", "rotatsiya", "aylanma hujum" kabi terminlar o'zbek futbol diskursida faol ishlatilmoqda. Ularning ayrimlari tarjima qilinmay, original shaklda qo'llanadi, chunki bu hol sohaning xalqaro yagona tilini saqlab qolishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'zbek tilida "o'yin tahlili", "texnik statistika", "to'p nazorati", "o'yin ritmi" kabi o'z so'z birikmalari ham muvaffaqiyatli shakllangan.

Futbol terminlari o'zbek tili leksikasining zamonaviy qatlami sifatida o'ziga xos uslubiy qiymatga ega. Ular sport tili, jurnalistika, matbuot, televideniye, hatto badiiy adabiyotda ham qo'llanmoqda. Masalan, adabiy matnlarda futbol terminlari ko'pincha metafora sifatida ishlatiladi: "Hayot — maydon, har kim o'z g'alabasi uchun kurashadi" kabi ifodalar tilimizda futbol tili ta'sirining estetik ko'rinishidir. Shunday qilib, futbol terminlari o'zbek tilining zamonaviy sport leksikasini shakllantiribgina qolmay, tilning badiiy, stilistik imkoniyatlarini ham kengaytirmoqda.

Futbol tili bugungi kunda global kommunikatsiyaning ajralmas qismiga aylangan. Uning asosida turli madaniyatlar, millatlar va tillarni bog'lovchi universallik yotadi. Shu sababli, o'zbek tilidagi futbol terminologiyasini rivojlantirish — bu nafaqat lingvistik, balki madaniy jarayondir. Terminlar tizimini tartibga solish, ularni ilmiy asosda standartlashtirish va ta'lim hamda OAVda yagona shaklda qo'llash orqali o'zbek sport tili yanada takomillashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To'xliyev B. O'zbek terminologiyasi nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Xudoyorova D. Sport terminologiyasi va uning lingvistik xususiyatlari. – Samarqand, 2020.
3. Crystal D. Language and Sport. – London: Routledge, 2017.
4. O'zbekiston futbol assotsiatsiyasi rasmiy sayt ma'lumotlari – www.ufa.uz.
5. O'zbek tili izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2022.